

Imperiului, în ținuturile barbare. — Totuși creștinarea «țăranilor» Illyricului se face foarte încet: Creștinismul e o religie cu învățături de ordin superior-ideal, care nu s'a putut răspândi la început decât numai în vechile ținuturi de cultură, unde nivelul general al educației masselor fusese mai ridicat: în special, firește, în orașele grecești. Lumea satelor romane din provincii eră însă foarte puțin pregătită pentru o astfel de religie: a trebuit deci întreprinsă o anume «popularizare» a Creștinismului, care să-l facă adaptabil și minților agreste ale «Illyrilor». Această vulgarizare însă nu eră cumva numai o «latinizare», ci și o «păgânizare» a credinței creștine: «religia» trebuî să ia pentru acești noi adepți mai mult înfățișarea unui *cult*; formulele sacre, abstracte, trebuî să se preschimbe ori să se explice prin forme concrete, adaptate minții strict intuitive a Indo-Germanilor Europei, cari nu aveau ca Semiții Asiei, facultatea de a concepe o divinitate invizibilă, infinită și impalpabilă. Vechile sărbători păgâne fură primite—de nevoie—și de biserica creștină: martyrii fură sărbătoriți cu banchete și cântece ori jocuri de veselie nebună, cum aveau doar Adonis ori Attis la zilele lor aniversare.

Creștinismul astfel «popularizat» cuceri în adevăr în secolul al IV-lea mai toate orașele Illyricului. Dar satele, mai conservative tot rezistau încă. De-abia în secolii V—VII fu biruit deplin păgânismul și la țară. Că aici Creștinismul fu nevoit să ia o înfățișare încă și mai «indo-germanică» decât la orașe, e clar și firesc.

Dar și acum—sec. IV—VII,—când dela izvoarele Dunării până la gurile Eufratului întregul «Răsărit» european ori asiatic, eră creștin, nu se șterse deosebirea dintre Creștinismul grec și cel latin. Dimpotrivă: linia de demarcare între Romanism și Elenism, stabilită încă din timpurile păgâne ale Imperiului în peninsula balcanică, se menține și se precizează încă mai mult în

vremile creștine,—și anume: în Răsărit (Scythia minor și Moesia secunda) în defavoarea Romanismului, în Apus (Dardania, Macedonia secunda, Praevalitana și Epirus nova) în defavoarea Elenismului. Cele două lumi creștine își împart adeptii nu numai în Imperiu, ci și dincolo de hotarele lui: Goții primesc Creștinismul în forma greacă; Daco-Romanii lui Traian, îl primesc dimpotrivă în cea latină. Și nu cumva numai terminologia religio-bisericească e diferită la noii credincioși din Nordul Dunării. — ci însuși spiritul religiei lor e deosebit: la Goți pătrunde și se stabilește doctrina eretică: ariană, audiană, ori altfel; la Daco-Romani doctrina orthodoxă.

Dar mai mult: creștinismul latin al Illyricului se dezvoltă într'o așa de strânsă legătură cu lumea romano-creștină a Apusului, încât putem vorbi de o *perfectă continuitate* cultural-bisericească între Italia și provinciile dela Dunăre. A mai accentua însemnătatea acestui fapt pentru Romanismul Illyricului, cred că e superfluu; exemple însă am căutat să dau în cursul cercetării mele cât mai multe și mai variate.

O dezvoltare ceva mai complicată are Creștinismul în Dacia lui Traian. Aici constatăm anume — prin monumente — creștini chiar înainte de a găsi noua credință în Illyricum,— în prima jumătate a secolului al III-lea. Dar acești creștini sânt Orientali, veniți în Dacia cu credința lor deacasă: ei nu au căpătat-o aici în Dacia. Și cu toate că sânt «Romani», iar nu «Eleni», ca limbă și cultură, ei nu constituie încă decât o excepție, un fenomen singular, eventual chiar trecător, în mijlocul Romanismului păgân al Daciei și Illyricului. Ce-i dreptul, minuscula comunitate daco-romană primește în curând întăriri dela comunitățile ce răsar cu repeziciune în cei cincizeci de ani următori în toate părțile, primprejur, la Dunăre,—și deci ea nu piere, ci se mărește. Dar, și în Dacia lui Traian, nu putem vorbi de o generalizare a credinței creștine decât după Constantin cel Mare.

Anume, terminologia noastră creștină, de origine latină, cercetată cultural-genetic, ne învață, că mai toate numirile de instituții și forme ale cultului creștin, aflate azi în limba română, sânt creații ale secolilor IV și V, resp. chiar VI și VII, dacă privim procesul de formare până la perfecta cristalizare a noilor termeni; astfel: din sec. IV: «biserică», «Crăciun», etc.,—din sec. V, «Duminică», «păgân», «răposă», «cuminec», ș. a. m. d. Apoi, alte forme, ca «Dumnezeu», «sărbătoare», «Florii», «Rusalii», etc., etc., arată instituții păgâne primite și de Creștinismul daco-roman: unele din ele sânt chiar caracteristice numai Daciei lui Traian. Dimpotrivă alte forme, ca «zână», «zânatic», «drac», arată până azi violența luptei între păgânism și creștinism la noi în Dacia: cultul «salvator» al lui Aesculapius-Dracco și cultul fatalist și agrest al Dianei-Nemesis, ne sânt în chip immutabil documentate prin cuvintele noastre «drac» și «zână»-«zânatic», -- iarăși, specifice daco-romane. Că acești termeni nu s'au putut naște decât după ce Creștinii au devenit destul de numeroși, ca să poată — nepedepsiți — întrebuiți ca o insultă termenul de *dianaticus* pentru adversarii lor, și că deci, timpul nașterii lor, trebuie fixat în secolul al V-lea—VI-lea, e, cred, clar.

Tot din studiul istoric-critic al terminologiei noastre creștine latine, mai învățăm că creștinismul Daco-Romanilor e de natură misionarică; data misionării, reiese din aceiași termeni, că trebuie să fie c. 375—450. Tocmai în acest timp cade însă și activitatea apostolică a Sf. Nicetas, episcopul Remesianei; știrile istorice asupra lui permit, în cel mai firesc chip, o interpretare în sensul predicării lui și în stânga Dunării: lucru contestat de unii istorici străini, sau nerelevat de istoricii români. Astfel deci am avea chiar numele și biografia apostolului nostru.—Un moment deosebit de important în apariția lui Nicetas, în istoria Creștinismului daco-roman, e acela, că episcopul «dac» e un fel de reprezentant tipic al tra-

diției de strânse legături între Italia și Illyrie, fiind în relații personale cu Sf. Paulinus din Nola, călătorind de mai multe ori în Italia, și, mai ales, luând parte activă la mișcarea literară bisericească a Apusului prin scrieri în cea mai frumoasă limbă latină, în deobște prețuite de contemporani și urmași pentru claritatea și simplitatea lor clasică. — Chiar fără Sf. Nicetas însă, predicatorii Creștinismului nu ne-au putut veni, în acele timpuri de vie propagandă missionarică în Nordul Dunării (Ulfila, Saba, Nicetas martyrul, Audius, etc.), decât tot din Illyricul latin, și, firește, în special din Moesia superioară, cea așa de intenț creștinată, cu multele ei episcopate la Dunăre și cu relațiile ei neîntrerupte și excepțional de bine nutrite cu Dacia lui Traian. — În adevăr, dacă Creștinismul ne-ar fi venit și nouă, ca Goșilor, din Orientul grec, atunci terminologia noastră creștină s'ar fi resimțit de această înrăurire greacă, așa precum a fost de fapt cazul la Goți, și cuvintele ca «biserică», «inger», «Duminică», «cuminec», «lege», «păgân», «tâmplă», «văr-gură», etc., etc., sau ar fi avut azi o altă înfățișare fonetică, sau, cele mai multe, nici n'ar fi existat de fel în limba noastră. Prin urmare, creștinarea Goșilor n'a avut, în specie, nici-un fel de înrăurire mai de aproape asupra Daco-Romanilor: apostolii mai sus pomeniți, venind din Orientul grec, sânt desigur — cei orthodoxi dintre ei — niște sfinți și martyri ai bisericei oecumenice grecești, dar ei nu sânt și apostolii noștri, ai bisericei naționale românești.

Organizarea bisericei creștine latine din Dacia lui Traian, s'a făcut în directă atârnare de biserica mamă, missionară, din Dacia mediterranea, Dacia ripensis, ori Moesia prima: episcopii din dreapta Dunării își întinseră adică iurisdicția și în stânga fluviului. Această stare de lucruri ne e documentată de *Novella* a XI-a a lui Iustinian, dată în a. 535, și prin care teritoriul din Nordul Dunării, cu cetățile Lederata și Arcidava, pomenite apriat

de Iustinian, și cu o sumă altele, nenumite, dar constatate ca existente de Procopius, pe lângă cari, însfârșit, încă și unele cetăți despre cari din fericire avem știri monumentale — precum e Drobeta, — fu pus sub iurisdicția supremă a arhiepiscopului Primei Iustiniane, care aveà a ordinà pe episcopii dela Dunărea dacică și, în ce privește stânga fluviului, poate păstoria chiar direct pe credincioșii de aici. — În orice caz, un lucru trebuie aici accentuat: faptul că nu se constată în Dacia lui Traian nici-un episcop în timpurile vechi, până la reorganizarea supt influență slavonă, nu are sub nici-un cuvânt a servi ca argument împotriva creștinării noastre generale încă din sec. IV—V, și împotriva organizării complete a bisericii noastre. Căci doară întregă Scythia minor nu aveà decât un episcop, pe cel din Tomi, și pentru asta nu i-a trecut nimănui prin minte, să nege organizarea bisericească a ținutului scythic dela Dunăre față de cel dela Mare. Dimpotrivă, în Dacia traiană, direct missionată de episcopii moesici din imediata ei vecinătate, dela Dunăre, ar fi fost aproape o anomalie să se mai creeze alți episcopi, atunci când în Moesia superioară și Dacia aureliană episcopatele erau, pe un teritoriu mic, așa de numeroase și deci așa de sărace. Iustinian, de pildă, pentru a mai întări autoritatea episcopului din Aquae, care aveà de luptat cu ereticii Bonosiaci, îi dă expres spre păstorie, pe lângă cetatea Aquae, încă toate «castellele» și «teritoriile» și «bisericele (= ecclesiae)» dimprejur, cari, știm dela Procopius, că erau destul de numeroase, dar probabil fuseseră treptat-treptat pierdute de episcopul aquens de supt cârmuirea sa. — Întinderea iurisdicției arhiepiscopului Primei Iustiniane și asupra Nordului Dunării consfințește numai, iuridic, niște împrejurări de fapt, cari existau încă de un veac în aceste părți.

Pentru a explicà deci prezența Creștinismului roman în Dacia traiană, nu e nevoie să aducem din Sud

o întreagă populație creștină, ci numai pe Sf. Nicetas, sau, cel mult, încă doi-trei missionari. Căci Creștinismul își avea chiar de pe când Dacia ținea de Imperiu, reprezentanții săi speciali în provincia lui Traian; iar mai apoi relațiile ei cu Sudul fuseseră, cu toată separarea, așa de vii, încât nu avuse loc nici un eveniment politic, religios ori cultural în dreapta Dunării, care să nu-și aibă imediat repercutarea și în stânga: destul să pomenim expedițiile împăraților din secolul al IV-lea în Nordul Dunării,—creștinarea și arianismul Goților,—relațiile economice neîntrerupte între Pannonia, resp. întreg Illyricul, și Dacia traiană, etc. — În adevăr terminologia noastră creștină, împreună cu anume alte cuvinte, profane, ale limbei noastre, ne învață, că nu numai noi nu sântem veniți ca creștini din Sud, dar anume forme ale Creștinismului și ale vorbirei noastre latine *nici nu s'au putut alcătui în Sud*: «biserică», «sărbătoare», «dună», «pământ», «țară», ș. a., sânt astfel de documente, cari, împreună cu monumentele vechi creștine dela Drobeta, ne dovedesc, cred, definitiv, că Romanismul și Creștinismul nostru sânt născute și crescute, în chip firesc: încet și trainic, în Dacia lui Traian, și nu sânt deabia mai târziu «immigrate» din alte ținuturi. Dacă însă Romanismul și Creștinismul nostru s'au putut *astfel* desvoltă, cauza e că noi am putut trăi până în veacul al VII-lea în continuitate trupească și sufletească cu patria noastră mamă, italo-illyrică; când am fost deci lăsați în vălmășagul barbarilor slavo-turanici, noi nu eram niște copii, ci eram un popor viguros, firește încă tânăr, dar deplin format. De aceea dară n'au pierit coloniștii lui Traian, ci au dăinuit și s'au înmulțit, colonizând toate țările până la Tisa, și Mare, și izvoarele Nistrului: pentrucă Dunărea n'a fost niciodată un dușman hain, care să despărță pe frați, ci a fost un prieten bun, care i-a unit.